

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIX/1-4

БЕОГРАД
2008

НОВО О ТВОРБИ ИМЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Друштво за српски
језик и књижевност Србије, Београд, 2008, 256 стр.

Књига *Творба именица у српском језику* аутора Божа Ћорића обогатила је нашу дериватолошку литературу како избором теме и самом анализом творбе именица, тако и општим прегледом употребе појмовно-терминолошког апарата у српској дериватологији и критичким освртом на досадашњу употребу појмова и термина.

Књига је настала као резултат ауторовог вишегодишњег рада у области творбе речи српског језика. Аутор је за ову прилику одабране радове, које је већ објавио у различитим публикацијама у земљи и иностранству, у одређеној мери прерадио и прилагодио теми монографије – *Творби именица*. Књига, међутим, не садржи комплетну творбу именица, већ само неке аспекте творбе. Садржај књиге, поред уводног дела (5), списка коришћене литературе (229–241) и индекса појмова (243–253), обухвата седам поглавља, чији наслови јасно указују на подручја односно одабране аспекте анализе творбе речи као што су: творбени појмовно-терминолошки апарат (7–35), тенденција ка интернационализацији (37–157), деловање језичке економије у творби речи (159–165), функционалностилска страна творбе речи (177–195), тенденција ка феминизацији (197–208), творба речи и лексикологија (209–218), конкуренција и синонимија у творби речи (219–228).

Прво поглавље, које носи наслов „Појмовно-терминолошки апарат“, састоји се из два дела. У првом делу „Ранија термилошка пракса“ (7–11) аутор разматра употребу и значење термина из области творбе речи у српском (односно српскохрватском) језику. На почетку рада аутор напомиње да терминолошку праксу у творби речи додатно оптерећује традиционална недефинисаност статуса ове дисциплине у оквирима науке о језику. Због своје повезаности и испреплетености са морфологијом, синтаксом и лексикологијом, творба речи је „прошла дуг пут до осамостаљивања и конституисања у самосталну језичку дисциплину“ (7). На основу анализе сербскохрватистичке научне и стручне литературе аутор даје следећу карактеристику творбеног терминолошког система: а) широко се употребљавају двочлани термини (терминологизоване синтагме); б) из практичних разлога честа су краћења путем елизије (творба место творба речи); в) изражен је дублетизам (дериват = изведеница); г) низ термина је вишезначан; д) интернационални термини нису бројни, али су фре-

квентни; ђ) уочљива је недоследност у употреби дублетних парова. У другом делу „Традиционално и ново у творбеној терминологији“ аутор детаљно анализира развој и актуелно стање појмовно-терминолошког система у сербокroatистичкој творби речи, поређећи га са савременим општесловенским творбеним системом. Познато је да је дериватологија традиционално била развијенија у севернословенским него у јужнословенским центрима, што је нашло свог одраза и на појмовно-терминолошком и методолошком плану. У прошлости су за дериватологију показивали нешто веће интересовање само они који су се бавили компаративно-историјским истраживањима, где су постигнути значајни резултати. У новије време творба речи постаје предмет истраживања и у синхронији, а појмовни апарат који се у тим истраживањима користи представља комбинацију наслеђеног стања и нових тенденција у развоју славистичке дериватологије.

Желећи да оствари што бољи увид у развој и употребну вредност појмовно-терминолошке области наше дериватологије, аутор је анализу започео прегледом синтетичког приручника *Српскохрватски језик* (објављен 1972. г. као први том едиције *Енциклопедијски лексикон — Мозаик знања*), који садржи и граматичку терминологију у србистици (сербокroatистички) за првих седам деценија прошлог века, укључујући и творбени појмовно-терминолошки апарат. Поређећи стање у приручнику са оним што налазимо у каснијој граматичкој и стручној литератури, аутор је утврдио иновативне процесе у дериватолошкој терминологији, посебно с обзиром на савремени степен развоја ове дисциплине у славистичком свету. Анализу је усмерио на кључне појмовно-терминолошке јединице као што су: творба речи, творбено средство, творбени начини, производ творбе речи, творбено значење, мотивација (мотивисаност), продуктивност, творбени тип, творбена породица, творбени ланац, творбено гнездо.

У другом поглављу, које носи наслов „Тенденција ка интернационализацији“, аутор анализира именице које у свом саставу имају неки од творбених елемената страног порекла, а чији уплив у наш језик представља резултат друштвено-историјских или савремених друштвено-економских, политичких, културних и других интеграција.

Аутор је творбеном анализом обухватио већи број именица, при чему је функцију параметра разврставања имао њихов финални сегмент (-ија¹, -ија², -ација, -ија, -лија, -лук, -исџи(а), -алисџи(а), -енисџи, -аџи, -ор, -џор, -аџор, -аџи, -ениџи, -еџи, -ик, -ура, -ир, -еса, -из(а)м, -ада, -ал, -ана и др.). Аутор их је скупио, према генетском критеријуму, назвао страним суфиксима. Унутар њих, према истом критеријуму, разликујемо интернационалне суфиксе (потичу из античких језика, а раширени су по европском језичком ареалу), док је оне који су дошли са турским речима назвао турским суфиксима.

Појединим суфиксима аутор је посветио посебне делове у оквиру поглавља;

анализирао је именице на -ада (52–61), -ија, (62–67), -исџи(а) (68–91), -из(а)м (92–110), -изација (111–116). Значајну пажњу аутор је посветио страним препозитивним компонентама као почетним елементима у саставу сложених номинативних формација и хибридизацији.

Аутор је навео велики број страних препозитивних компоненти са примерима из грађе: авио- (-аранжман, -база, -бизнис итд.), агро- (-аџирација,

-берза, -бизнис итд.), *аеро-* (-гел, -домен, -загађење, -изложба итд.), *аква-* (-бенд, -држава, -камп, -култура, -парк итд.) и сл. Аутор такође истиче да се велики део примера које је навео користи у писаној и говорној комуникацији одређених професиолеката и да ретко напуштају те идиоме, а само по изузетку се јављају у другим сферама, у свакодневном говору или, евентуално, у новинарском стилу.

Пратећа појава творбене интернационализације је процес који се назива – хибридикација: процес добијања хибридних изведеница по моделу страна препозитивна компонента + домаћа или одомаћена основа (*авио/превозник, апиш/јунак, брујно/илаша, прес/служба* итд.). Суфиксоиди ретко долазе у хибридикацији, а поред интернационалних (*жељошћика, његошолог, смехошћика* итд.), има и оних турског порекла, по правилу стилски маркираних (*беизинија, капишћилија, иалачинкана* итд.).

У трећем поглављу „Творба речи и језичка економија“ (159–176) аутор износи општа питања језичке економије (159–160), а онда, у оквиру засебних делова, расправља о универбизацији (161–165), као и о женским презименским варијантама (166–176).

Творба речи припада оним језичким сферама где се присуство тенденције језичке економије може већ унапред претпоставити. Аутор полази од тога да је краћа номинативна форма (изведеница, дериват) настала од корелативне сложеније форме деловањем језичке економије. У комуникативној употреби синтагмом изражени називи могу се учинити структурно једноставнијим, економичнијим називима ако им се редукују одређени елементи, што се врши разним типовима абревијатура и универбизација (нпр. *нуклеарка* „нуклеарна централа“, *неонка* „неонска цев“ итд.).

У делу о женским презименским варијантама аутор разматра њихову употребу у елиптичним формама, у којима може доћи до одређених тешкоћа у презименском сегменту. Будући да српски књижевни језик не познаје женско презиме као антропонимску категорију, презиме се ставља у одређено апелативно окружење (нпр. *Госпођа/Колегиница Костић је дошла*). Такво решење се, међутим, у неким комуникативним сферама може осетити гломазним, некономичним, што захтева проналажење једноставнијих, краћих форми, које би подразумевале и женско граматичко обележје (суфикс). Аутор сматра да би било најбоље такве форме презимена назвати женским презименским варијантама, будући да само женске особе имају поред официјелне и неофицијелну форму презимена. Разлози формирања женских презименских варијаната су социолингвистичке природе.

У четвртном поглављу „Стилистички аспекти творбе речи“ аутор је изнео запажања о узроцима стилске маркираности у деривацији, који произилазе не само од природе основе и форманта него и од карактера спојивости њихових садржаја као и од самог контекста. Затим, о појавама које се тичу стилистике анализирао је у разговорном (творбени типови препознатљиви по формантима *-(ар)ош, -ајор, -ишка, и -ијанер*) и публицистичком стилу (појачана употреба женских назива за носиоце занимања типа *министарка, директорка, пошланица* итд., употреба женских презименских варијанти, универбизација итд.). Посебно, у оквиру засебног дела, аутор је истакао стилогеност именица изведених суфиксима турског порекла.

У петом поглављу „Тенденција ка феминизацији“ Б. Ћорић обрађује актуелну тему о тежњи да се значење пола обележи одређеним морфолошким средством, односно да именица којом се означава женски извршилац мора бити употребљен у морфемском лику који одговара именици граматичког женског рода. Подстицај да се о томе пише „долази из расправа о равноправности полова што се почетком овог столећа воде на релативно широком друштвеном плану, а које укључују добрим делом и сам језик“ (199). Називи типа *доцент*, *сјучучњак*, *грамајичар*, *уредник*, *сјинкер*, *секретар* итд. неутрални су у погледу пола и не могу, као такви, бити потврда језичке дискриминације, тј. ти називи имају генеричку функцију (имплицирају и мушко и женско у исто време). Језички систем поседује велики број лексема у сфери именовања звања, занимања и титула које јесу мушког граматичког рода, али оне нису полно маркиране. Семантички гледано оне нису мушке, већ су мушке и женске. Па зашто би таква, „заједничка форма била израз дискриминације: зар само зато што је граматичког мушког рода? Ако, рецимо, инсистирамо на именици студенткиња, формално и семантички зависној од именице студент, зар она не исказује већи степен зависности (па и дискриминације) него употреба заједничке, полно немаркиране лексеме студент?“ (208).

Поред анализе творбених процеса настајања именичких изведеница са формално-граматичког и семантичког аспекта, аутор се осврнуо и на друге аспекте творбе речи као што су лексиколошки, стилистички, нормативни и др. У шестом поглављу „Творба речи и лексикологија“ аутор је, уз извесне напомене, побројао једнојезичке вишетомне и једнотомне речнике који су публиковани односно били израђивани у двадесетом веку, а потом се осврнуо и на поступке показивања и дефинисања изведеница у једнојезичким речницима.

На основу увида у лексикографску обраду речи у описним једнојезичним речницима, аутор износи податак да је дефиницијски део речничког члана устројен тако да се у њему лако уочава да је проста реч описана на један, а изведена на други начин. У лексикографској дефиницији изведенице налази се „компонента значења основинске речи, што је битно из перспективе деривационе семантике“ (215) (нпр. *ћилад* „зб. им. од *пиле*“, *веслач* „онај који *весла*“, *бродарица* „жена *бродар*“ – подвукао В. Ј.).

Овде ћемо додати да је творбени моменат у лексикографској обради изведеница, барем када се ради о Речнику САНУ, присутан и у критеријалном одабиру појединих творбених елемената и њиховом издвајању у виду речничких одредница. Стога не можемо прихватити ауторову констатацију да „одреднице у [...] једнојезичким речницима имају исти лик, независно од тога да ли су у питању просте или изведене речи, тј. [да] творбени аспект [у њима] ничим није обележен“ (213). Наиме, у нашем највећем речнику – Речнику САНУ, као одреднице издвајају се неке продуктивне творбене морфеме које се на одређени начин и дефинишу. Дефинисање подразумева навођење основних информација према којима се конкретна језичка јединица издваја у творбеном и лексичком систему српског језика. Тако се у обради неких творбених елемената у начелу издвајају следећи елементи дефиниције: назив језичке (творбене) јединице (суфикс или префикс), дистрибуција (којим се основама додаје, нпр. домаћим, страним, домаћим именичким и сл.), творбено значење односно улога творбеног елемента у формирању лексичког значења творенице. Несамо-стални, везани карактер ових јединица у лексичком систему српског језика у

речнику је обележен цртицом која долази после творбеног елемента (префикс) односно цртицом испред творбеног елемента (суфикс односно суфиксоид) (в. дефиниције следећих одредница у Речнику САНУ: *а-*, *без-*, *за-*, *(-)изам*, *-лог*, *-логија*, *-манија*).

У последњем, седмом поглављу, које носи наслов „Конкуренција и синонимија у творби речи“, аутор на конкретним примерима напоредне употребе изведеница типа *студенткиња/студенткиња*, *професорка/професорица*, *џасџирка/џасџирица* или *музичар/музикант*, *владалац/владар* и др. скреће пажњу на чињеницу да у језику постоје семантички идентична образовања карактеристична по томе што имају исту основу, а различите суфиксе, међу којима владају конкурентски односи. Конкуренција не резултира увек потискивањем неког семантички истог или блиског форманта другим, него понекад и семантичким раздвајањем, односно њиховом семантичком дисимилацијом (уп. суфиксе *-ач* и *-лац* односно *-ац* и *-ар* у *чишач* : *чишалац*, *џисац* : *џисар*).

На самом крају монографије аутор одговора на питање шта је то творбена (у овом случају суфиксна) синонимија, истичући такође њену повезаност са лексичком и граматичком синонимијом. И творбени синоними могу образовати своје синонимично гнездо које је најчешће бинарног карактера (*конзервација* – *конзервирање*, *стипаралац* – *стипаралић*), али гнездо може да има и више компоненти (*суседа* – *сусејка* – *сусејкиња*). Изведенице, закључује аутор, „могу да ступе у синонимичан однос са неком другом лексемом. На тај начин творбени синоним може увек да постане лексички синоним, док је обрнуто могуће једино када се синонимични суфикси додају на истозначне основе“ (228).

Књига *Творба именица у српском језику* Божа Ћорића пружила нам је одговоре на фундаментална питања творбе речи у србистици, произашлих из исцрпне анализе именичких изведеница у српском језику. Истраживачки поступак аутор је засновао на модерним дериватолошким приступима и појмовно-термиолошком апарату, па ова књига, између осталог, представља допринос успостављању, учвршћивању и уједначавању дериватолошке терминологије у србистици. Вреди истаћи и то да је аутор именичке творенице посматрао у динамичком процесу употребе језика, што се огледа у анализи савремене грађе у односу на припадност функционалном стилу, стандардном или супстандардном идиому итд.

Владан Јовановић